

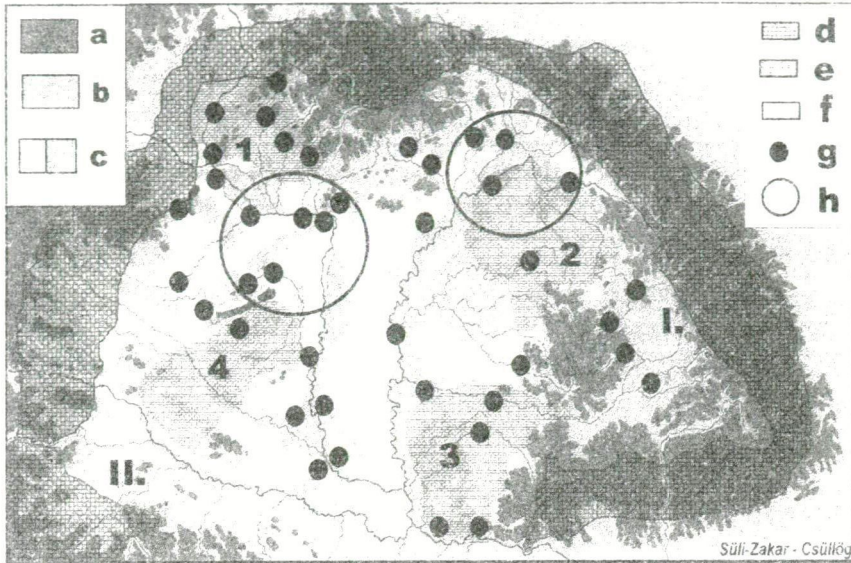
CSÜLLÖG GÁBOR: Régiók a Kárpát-medencében – múlt vagy jövő?

A múlt

Magyarország mai térszerkezetének és regionális tagolásának problémái csak teljes történeti háttérük, előzményeik feltárásával oldhatók meg eredményesen. Különösen fontos a regionális hatóterek, régiók szerepének feltárása a magyar állam területi szerveződésének folyamatában. A megyerendszer – amely a magyar történelemben erőteljes politikai szereppel bírt, különösen a korai évszázadokban és a kiegyezés után – az általános megközelítésekben elfedte, és mai is elfedi a megyéknél nagyobb és eltérő funkciójú területegységek nem egy korszakban kimutatható jelenlétét. A vármegyéktől független regionális tagolódásnak és a tágra értelmezett régiók bizonyos formáinak jelentős múltja van Magyarországon történetében, az eltelt évszázadok alatt bizonyíthatóan fontos szerepet kaptak a különböző szintű és jellegű regionális tagolódások, amelyek történetileg három meghatározó formában jelentek meg.

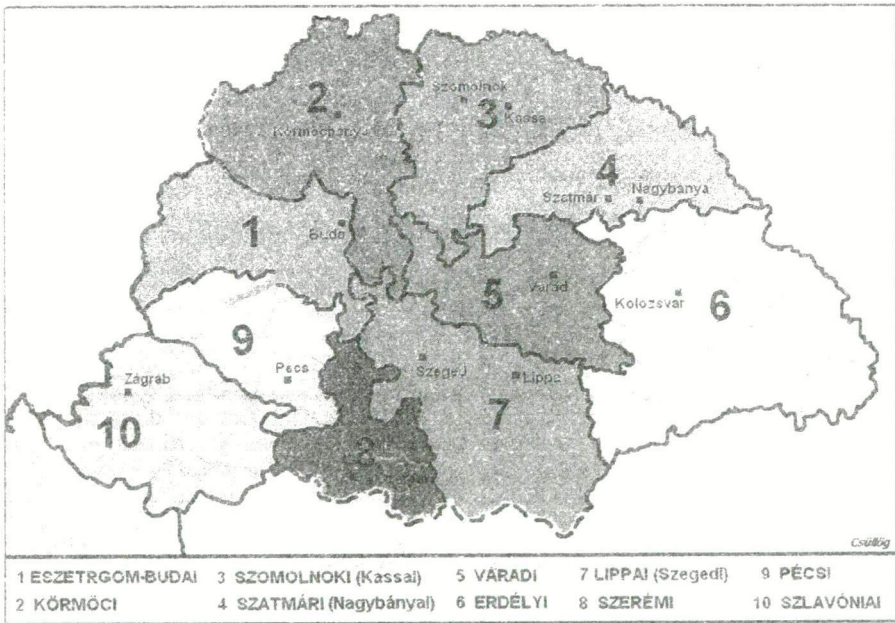
Az államszerveződésből, majd az állam folyamatos működtetéséből fakadó regionalizáció a vármegyék mellett alapvetően politikai/közigazgatási céllal alakította ki a jogilag rögzített és konkrétan lehatárolt téregységeket, a **politikai régiókat**. Ilyenek voltak egyrészt a korai nagyterületű, részben közigazgatási funkciójú egyházmegyék és a dukátusok valamint a tartományok: Erdély és Szlavónia (1. ábra). Később jelentek meg az egyedi gazdasági, katonai funkciójú kamarai területek (2. ábra), majd a hódoltság kori királyi főkapitányságok és a török kiűzése után a határvidékek (Csüllög G. 2007). Kiemelkedő fontosságúak voltak a közigazgatási rendszerbe legfelső területi szintként beépített teljes funkciójú „régiók” a II. József (3. ábra) és Ferenc József uralkodásához köthető kerületek (Gulyás 2005/a), amelyek a magyarság által elutasított politikai szerepük és rövid élettartamuk miatt gyorsan feledésbe merültek. Annak ellenére, hogy központosító politikai céllal kerültek kialakításra, alapvetően komoly szakértői munkán alapult kijelölésük, egyszerre épültek a regionalitás folyamatára, a téráramlási vonalakra, az összefüggő gazdasági terekre és politikai közigazgatási szerepük miatt nagymértékben megfeleltek a legszigorúbban vett régió kritériumoknak is.

Tartósabbak, és az államalapítástól kezdődően az egész ország területén folyamatosan jelenlévők voltak az a regionalitás/regionalizmus által kialakított téregységek, a **térkapcsolati régiók**, azaz az eltérő megtelepedésű és térhasználatú térségek érintkezési vonalában kialakult központok vonzásterét által összekapcsolt áramlási rendszerek, amelyek a legfontosabb összetevői váltak a 14. századra kialakult „nagymedencei térszerkezetnek” (Csüllög G. 2000). Ezek regionális terek a táji adottságok, a településsűrűség, a térhasználat eltérő megjelenése és aktivitása, valamint a téráramlási irányok és a piacok vonzásteréinek összehasonlító vizsgálatával tárhatók fel eredményesen (4. ábra). A „háttérben működő térkapcsolati régiók” megjelenítésével jobban értelmezhetőek a történet folyamatok, különösen azért, mert alapjait adták a fenti, részben időleges regionalizációs formáknak.

1. ábra. Magyarország korai térstruktúrájának regionalizációs téregységei a 10–12. században

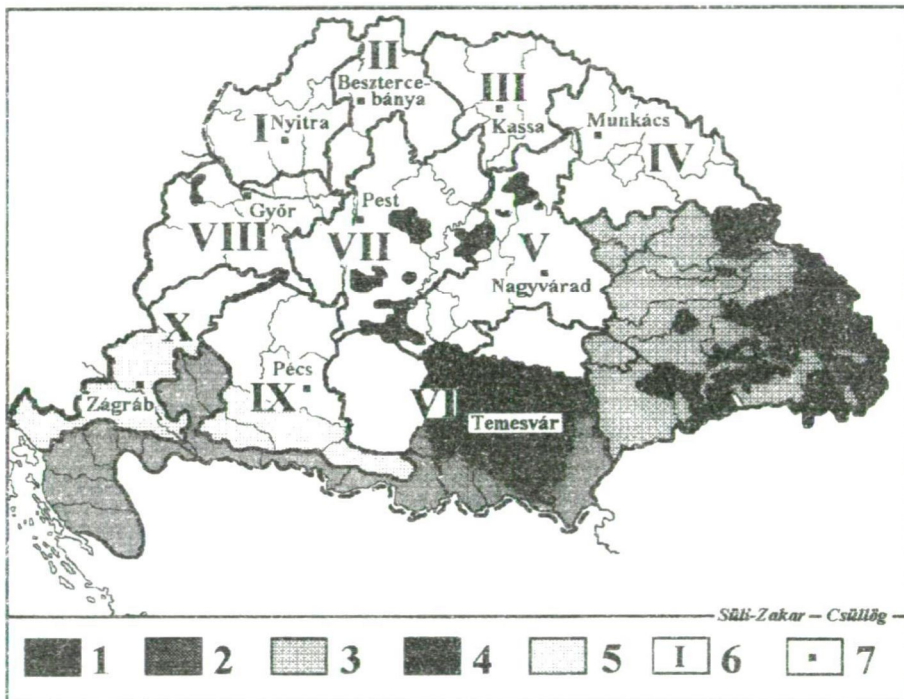
a) erdős hegyvidékek (erdő-térszín) b) állandóan, vagy időszakosan vízzel borított síkság (folyó-térszín) c) megtelepedésre kedvező síkság és dombvidék (település-térszín) d) külső gyepű e) dukátusok: 1. Nyitrai 2. Bihari 3. Temesi 4. Somogyi g) a korai vánszáncok h) fejedelmi-királyi központi térség tartományok: I. Erdélyi vajdaság II. Szlavónia

2. ábra. Magyarország pénzügyi igazgatása (kamarák) a 14. században

1 ESZETRGOM-BUDAI	3 SZOMOLNOKI (Kassai)	5 VÁRADI	7 LIPPAI (Szegedi)	9 PÉCSI
2 KÖRMÖCI	4 SZATMÁRI (Nagybányai)	6 ERDÉLYI	8 SZERÉMI	10 SZLAVÓNIAI

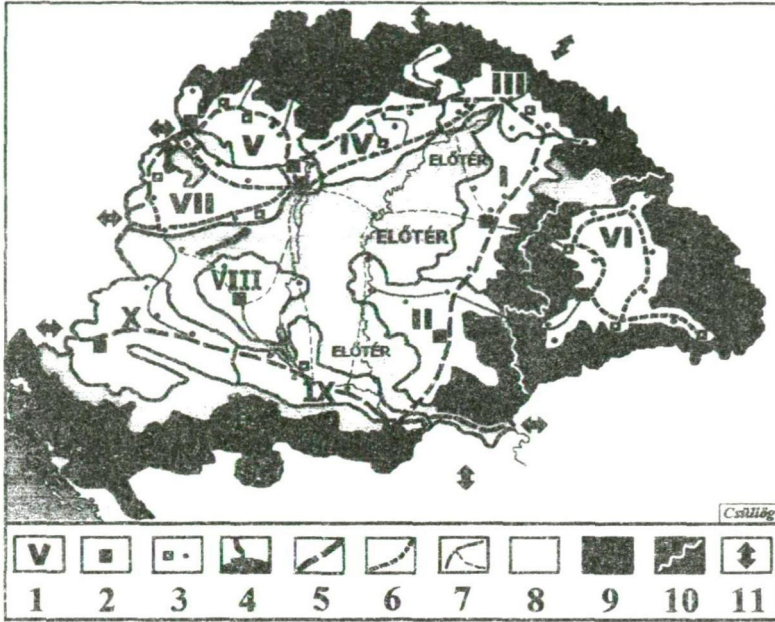
Harmadik fontos formaként említhetők a 19. század második felében megjelenő és kiugró fejlődési dinamikával rendelkező modernizációs terek, amelyek mint *gazdasági régiók* értelmezhetők (Csüllög G. 2003/a, Süli-Zakar I.–Csüllög G. 2003). A dualizmuskorának erőteljes gazdasági fejlődése jelentős térszerkezet átalakulással hozott, így jött létre a 19–20. század fordulójának modern térszerkezete, amelynek legfontosabb összetevői: országos központ, regionális központok, részleges regionális központok, valamint az őket összekötő áramlási szerkezeti vonalak (5. ábra). Ezek együttesen, mint modernizációs vonzás terek, eltérő funkciójú és fejlődési dinamikájú gazdasági téregységeket/régiók jelentek meg, ahol a gyorsan fejlődő gazdasági régiók modernizációs centrumokká váltak és a fejlődésből kimaradó köztés terek, peremek és perifériák (Suba J. 2001). Valós közigazgatási régiókat a korábbi előzmények politikai vonzata, a megyerendszer megszilárdítása és a korszak politikai óvatossága miatt nem hoztak létre, de a statisztikai régiók kialakítása a térkapcsolati és gazdasági régiók leképezése alapján megtörtént.

3. ábra. II. József kerületfelosztása

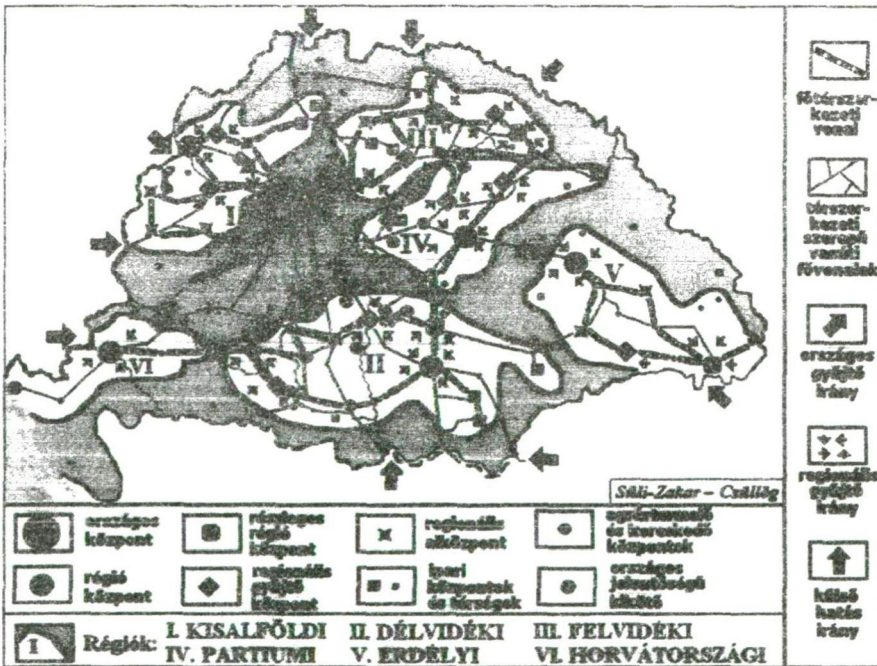
1. Megyeszerveződésen területek
2. Katonai határörvidék
3. Erdélyi Nagyfejedelemség
4. A korábbi Temesi Bánság területe 1718–1778 között
5. Horvátország és Szlavónia
6. Kerületek
7. Kerületközpontok

A 20. század elején a nagyhatalmi politikai szándék a Kárpát-medencében hosszú időszak óta működő területi kapcsolatokat és áramlásokat szakított meg (Gulyás 2005/b) – olyanokat, amelyeket az uniós térkapcsolatok politikai akarat nélkül is újra formálhatnak.

4. ábra. Magyarország nagymedencei térszerkezete a 14–16. században

1. térkapcsolati régiók: I. Tiszántúl II. Temesi délvídek III. Kelet-Tiszáninnen IV. Nyugat-Tiszáninnen V. Dunáninnen VI. Erdély VII. Nyugat-Dunántúl VIII. Dél-Dunántúl IX. Duna-Száva menti Délvídek X. Sziavón Délvídek 2. régió központ 3. központok 4. régiók határa 5. térszerkezeti vonalak 6. térszervező vonalak 7. közvetítő vonalak és összekötő útvonalak 8. előterek és köztés térségek 9. háttér 10. Erdély belső határa 11. külső hatásirányok

5. ábra. Magyarország regionális térszerkezete 1900-ban

A jelen

A térszerkezet későbbi alakítását folyamatosan befolyásolták ezek a történeti térszerkezet torzításából fakadó és mai napig kellően nem pótolta hiányok (Csüllög G. 2003/b, 2003/c). Természetesen már 1920 után a hivatalos politikai szándékokat figyelembe vevő szakmai elképzelések fogalmazódtak meg. A valóságban azonban csak a megyerendszert alakító közgazdasági reformok történtek 1923-ban, 1938-ban, 1939-ben és 1941-ben, majd pedig 1950-ben és 1990-ben. A megyéknél nagyobb terület egységek tervezésében sok probléma vetődött fel, ezek elsősorban a megyék szerepéhez kötődtek: a megyék megtartása, vagy megszüntetése, ha megmarad a megyei szint akkor az milyen funkcióval. Másrészt a kialakítandó régiók száma és nagysága körül, a régióhatárok kijelölése igazodjon-e a korábbi megyékhez, de legfőképpen, hogy a régiószervezésben a központok vonzástera, hierarchiája, és a szerkezeti vonalak futása, vagy egyszerűen a megyei területek összevonása legyen az alapszempont. Ebben a megközelítésben problémás területként jelent meg a Közép-Tisza vidéke, Budapest környete és a Balaton vonala. A térszerkezetben (Tóth J.–Pap N. 2002) megindultak bizonyos változások pl. a regionális központok lassú erősödése, a városok számának és funkcióinak bővülése és a kistérségi szerepkör kialakulása, de a régiók kialakításában az eddigi eredmény a tervezési és statisztikai régiók megfogalmazása és azoknak az uniós regionális rendszerekhez (NUTS szintek) rendelése (Süli-Zakar I. 2003). De továbbra is jellemző az egyensúlytalan térszerkezet, a „túlsúlyos” országos központ, a „valódi” régióközpontok hiánya, a tényleges városi hatóterű központok nélküli köztes terek, a centrális térszerkezeti vonalak, a nehezen lehatárolható központi régió, a határ menti helyzet kettőssége, a szerkezeti vonalaknál aktív terek és a szerkezeti vonalak között passzív terek.

A jövő

A térszerkezet jövőbeni fejlesztési irányainak alakításakor lehetőség adódik a területi folyamatokban ma töredékesen érvényesülő, de a nagyterű működéséhez szükséges korábbi térségi kapcsolatok rekonstrukciójára és azoknak a jelenlegi körülmények közötti kiteljesítésére, azaz a jelen nélküli régiók jövőjének megteremtésére. Azonban a történeti térszerkezet hatása nem csak hiányként jelentkezik. A régiók esetében a megyerendszerrel ellentétben több lehetőség adódik a töredékesen érvényesülő korábbi térségi kapcsolatok hasznosítására és azoknak a jelenlegi körülmények közötti kiteljesítésére, a Budapest körüli belső térszerkezeti gyűrűk, erővonalak és központok kifejlesztésére és olyan működő regionális hatóterek kialakítására, amelyek mai igényekre épülnek, de folytatják a korábbi tendenciákat. Ehhez társul, hogy az elmúlt tizenöt évben jelentősen módosult a gazdaság térbeli elrendeződése és a különböző gazdasági tevékenységek térbeli áramlásához kötődésének mértéke. E mellett meghatározóvá vált az európai és a globális kapcsolatok szerepe, sok tényező lett független a nemzetgazdaságtól, ennek következtében felerősödött a határokon átnyúló kapcsolatok és tranzitáramlások súlya a térkapcsolatok alakításában (Csüllög G. 2002). Ezek a folyamatok a politikai szándékoktól függetlenül a gazdasági térben már újraépítik a 20. század elején megszakított térkapcsolatokat, természetesen a mai érdekeknek megfelelően. Ezt pedig, a régió kialakító politikai elképzelések – ha valódi és működőképes régiókat akarnak – nem hagyhatják figyelmen kívül. Ha nem tudatosan és tervezetten valósul meg a változás, akkor a „spontán” fejlődésnek meglehetnek az alábbi veszélyei: a szerkezet minőségi polarizálódásnak erősödése, a teljesítőképességi, fejlettségi különbségek növekedése, a tranzitáramlások dominanciája, mivel a feléledő történeti áramlási vonalak csak a fővárosban, a szerkezeti vonalak mentén és a gazdasági térkapcsolatokban erősödő határ menti területeken aktivizálódnak, tovább növelve a már meglévő területi különbségeket.

Regions in the Carpathian Basin – Last or Future?

By social geographical analysis of the areal organization of the Hungarian historical statehood regional components and processes of the large area are identifiable. In the light of these components the Hungarian state does not appear as a loose conglomerate of provinces or as a simple structure organized rigidly around a central region. The process of regionalization, determinant in the construction of the country structure, was built on this regional operativity, with close interactions between these two elements of regionalism. It is apparent that the larger regional units and the administratively defined counties are not substitutive or fungible areal forms, but complementing structural units interweaving and cohering larger areas.

Felhasznált irodalom

- Csüllög Gábor** (2000): A középkori Magyarország térszerkezete Földrajzi Közlemények 2000. 1–4. szám, pp. 100–130.
- Csüllög Gábor** (2002): The Revaluation of Border Regions in the Changing Spatial Structure – In: István Süli-Zakar (ed) Borders and Cross-border Co-operations in the Central European Transformation Countries Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi kiadója, Debrecen pp. 69–79.
- Csüllög Gábor** (2003/a): The Changes of the Spatial Structure in the Carpathian Basin In: Vaishar, A.–Zapletalova, J.–Munzar, J. (Eds.) Regional Geography and its Applications Institute of Geonics, Academy of Sciences of the Czech Republic Regiograph, Brno pp. 20–25.
- Csüllög Gábor** (2003/b): Megjegyzések a régiók kialakításához Magyarországon: történeti előzmények, következmények, lehetőségek In: Süli-Zakar I. (szerk.) Társadalomföldrajz – Területfejlesztés I–II. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi kiadója, Debrecen pp. 461–478.
- Csüllög Gábor** (2003/c): Régiók Magyarországon – Kérdések és lehetséges válaszok In: Horváth Gergely (szerk.) A földrajz szolgálatában ELTE TFK Földrajz Tanszék és A Magyar Földrajzi Múzeum, Budapest – Érd pp. 79–93.
- Csüllög Gábor** (2007): A Tiszántúli a Kárpát-medence 10–17. századi regionális tagolódásában. Studia Geographica 18. Debrecen, p. 147.
- Gulyás László** (2005/a): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest.
- Gulyás László** (2005/b): A versaillesi békerendszer hatása a Kárpát-medence régióira. A Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve. Pécs 2005. 17–25. old.
- Suba János** (2001): A polgári Magyarország közigazgatási beosztásának alakulása a határváltozások tükrében 1867–1941 között. In: „A Közigazgatás, a véderő és a rendvédelem kapcsolatának változásai a polgári magyar állam időszakában” XIII. Rendvédelem-történeti tudományos konferencia 1999. Rendvédelem-történeti Füzetek X. évf./12. szám (szerk.: Dr. Suba János) Budapest 2001. p. 102–107.
- Süli-Zakar István** (1996): A régió: földrajzi integráció – In: Süli-Zakar I. (szerk.) A terület és településfejlesztés alapjai. Dialóg Campus, Budapest–Pécs pp. 125–138.
- Süli-Zakar István–Csüllög Gábor** (2003): A regionalizmus történelmi előzményei Magyarországon. In: Süli-Zakar I. (szerk.) A terület és településfejlesztés alapjai. Dialóg Campus, Budapest–Pécs pp. 15–44.
- Tóth József–Pap Norbert** (2002): Rajon- és régióelméletek. In: Tóth J. (szerk.) Általános társadalomföldrajz II. Dialóg Campus, Budapest–Pécs pp. 289–304.